

z i e l o n a   a r k a   ś l ą s k a

Śląski Ogród Botaniczny

Dziewięciśł bezłodygowy - *Carlina acaulis* L.

Nazwa naukowa. Pierwszy człon nazwy wywodzi się przypuszczalnie od imienia króla Karola Wielkiego. Karol to po niemiecku *Karl*, a w pisowni łacińskiej *Carl*. Drugi człon jest łaciński - *acaulis*=bez łodygi. **Nazwa polska.** Od wieków mieszkańcy naszego kraju (i Europy) przypisywali tej roślinie różne tajemne moce. Miało ich być dziewięć, w tym i właściwości lecznicze. **Gwarowa nazwa śląska.** Taka sama jak nazwa polska jednak w wymowie gwarowej *dziewiynódzsiyl*. **Morfologia i biologia.** Jest byliną¹ ze zdrewniałym, długim i grubym korzeniem, z którego wyrasta bardzo krótka łodyga zakończona pojedynczym kwiatostanem otoczonym różyczką przyziemnych liści, głęboko zatokowo wcinanych oraz kolczastych. Koszyczek kwiatostanu wraz z rozwartymi listkami okrywy ma średnicę od 7 do 15 cm. Kwitnie w sierpniu i wrześniu

i wtedy wygląda nie tylko pięknie, ale i oryginalnie. Bardzo liczne, sztywne, suche, wąskie i od wewnątrz błyszczące okrywy koszyczka kwiatostanowego rozchylają się zwykle o godzinie 7, a zamykają o 19, lecz w dni pochmurne i deszczowe mogą być zamknięte przez cały dzień. Zapylenia dokonują pszczoły, trzmielce i chrząszcze. Małe owocki, posiadające wianuszek włosków, rozsiewa wiatr. **Warunki siedliskowe i fitocenozy.** Rośnie na słonecznych, trawiastych, suchych zboczach, pastwiskach, murawach i niekiedy na obrzeżach suchych lasów. Gleby mogą być różnego pochodzenia. Preferuje murawy kserotermiczne o charakterze stepowym. Występuje też w bliźniaczkach i w naturalnych nawapiennych murawach wysokogórskich piętra halnego. **Rozmieszczenie w Polsce i na świecie.** W naszym kraju dziewięciśł bezłodygowy występuje na niżu, w dużym rozproszeniu. Częstszy jest w Karpatach i Sudetach oraz na ich przedgórzu. Przez Polskę przebiega północna granica jego zasięgu. Brak go na obszarach nadmorskich. Jego zasięg obejmuje także znaczną część Europy z wyjątkiem jej północnych i południowych obszarów. **Status i zagrożenia.** Podlega ścisłej ochronie gatunkowej. Na Górnym Śląsku jest bardzo rzadko spotykany. W przeszłości był masowo zbierany ze względu na walory dekoracyjne i „tajemne moce” jakie dziewięciśłowi powszechnie przypisywano. Choć jego własności lecznicze są dla ludzi praktycznie bez znaczenia, to jednak ludność wiejska używa czasem jego korzeni w weterynarii i w lecznictwie ludowym. Obecnie okazało się, że największe zagrożenie dla tej rośliny stanowią ludzie i ... świnie. Te ostatnie bowiem potrafią na pastwisku wykopać i zjeść wszystkie korzenie dziewięciśłów, które są dla nich wielkim przysmakiem. Człowiek zaś nie tylko sam fizycznie niszczy tę roślinę, ale i zmienia niekorzystnie warunki w jej siedliskach, czym przyczynia się wydatnie do jej wymierania, a ponadto ... nie pilnuje świń!

Bobrek trójlistkowy - *Menyanthes trifoliata* L.

Nazwa naukowa. Przypuszczalnie wywodzi się z greki, gdzie *menyein* =objawiać, donosić, wskazywać, a *anthos*=kwiaty (rzucające się w oczy). Drugi człon nazwy jest łacińskiego pochodzenia - *trifoliatius*=trójlistkowy. **Nazwa polska.** Nawiązuje do środowiska, w którym żyją bobry oraz do trójczłonowych liści rośliny. **Gwarowa nazwa śląska.** *Wodny krasikoń*, gdyż ma trójlistkowe liście jak *krasikoń*, a właśnie tak starsi Ślązacy nazywają koniczynę. Człon *wodny* nazwy pochodzi od środowiska wodno-błotnego preferowanego przez tę roślinę. **Morfologia i biologia.** Bylina o grubym, członowanym oraz pełzającym kłączu o długości do 1 m, które zimuje. Zwykle w maju bocznie wyrasta z kłącza bezlistna łodyga zakończona groniastym kwiatostanem. Również wiosną na kłączu wyrastają nieco mięsiste liście, o długości do 30 cm. Na wierzchołku

¹ Byliny to wieloletnie rośliny zielne tracące na zimę części nadziemne i zimujące w postaci przyziemnych lub podziemnych, zwykle niezielonych części, jak: zgrubiałe korzenie, kłącza, bulwy lub cebule, z których wiosną wyrastają pędy naziemne.

pochwiasto rozszerzonej na dole szypułki znajdują się trzy prawie siedzące listki odwrotnie jajowatego kształtu, o tępowym szczycie. Kwiaty 5-krotne z krótkimi szypułkami z dwoma podkwiatkami w nasadzie. Lejkowatodzwonkowaty kielich ma szeroko lancetowate ząbki. Biała lub białoróżowa korona o długości 10-14 mm ma łatki odgięte w tył, które są pokryte od wewnątrz długimi, gęstymi, nieco soczystymi włoskami. Pręcików pięć, ich pylniki są fioletowe. Słupek z długą szyjką i dwudzielnym znamieniem. Owocem jest kulistawojajowatego kształtu torebka o długości około 12 mm, rozsiewana przez wodę. Nasiona są drobne, brązowe i błyszczące.

Warunki siedliskowe i fitocenozy. Rośnie na zabagnionych obrzeżach wód, bagnach, torfowiskach, na glebach torfiasto-glejowych o odczynie od kwaśnego do obojętnego. Jest gatunkiem charakterystycznym klasy zbiorowisk torfowych mszysto-turzycowych i mszarów.

Rozmieszczenie w Polsce i na świecie. Występuje w całym kraju i w całej Europie, a ponadto w Azji i Ameryce Północnej.

Status i zagrożenia. Od 2001 r. podlega w Polsce częściowej ochronie, a na Górnym Śląsku zalicza się go do gatunków narażonych na wyginięcie. Dawniej pozyskiwano ziele bobrka trójlistkowego do celów farmakologicznych, jako środek pobudzający wydzielanie śliny oraz soku żółdkowego. Stosowano je po wysuszeniu w naparach przy braku apetytu i dolegliwościach dyspeptycznych. Dlatego bobrek na wielu stanowiskach całkowicie wyginął.

Kukułka (Storczyk) szerokolistna - *Dactylorhiza majalis* (RCHB.) P. F. HUNT & SUMMERH.

Nazwa naukowa. W języku greckim (i łacińskim) - *dactylos* = palczasty, natomiast *dactylorhiza* w tłumaczeniu z greki oznacza palczasty korzeń - taki właśnie kształt mają podziemne bulwy tej rośliny. Drugi człon nazwy również wywodzi się z tych języków: *majalis* = majowa, w maju też kwitnie ten storczyk.

Nazwa polska. Jej kwiaty pojawiają się w maju, gdy najintensywniej kuka kukułka, a jej liście, o szerokości w środku do 5,5 cm, są szersze niż u pokrewnych gatunków – stąd kukułka szerokolistna.

Gwarowa nazwa śląska. Kukowka lub kukułka.

Morfologia i biologia. Jest byliną o wysokości 10-70 cm z zimującymi, podziemnymi, palczasto podzielonymi bulwami. Jej ulistniona łodyga, wewnątrz pusta, dźwiga kłosowaty kwiatostan. Eliptycznego kształtu liście, w liczbie 3-7, są w środku najszersze i przeważnie posiadają ciemne plamki. Bezwonne kwiaty o barwie różowej, czerwonej lub fioletowej (nadzwyczaj rzadko białej) osadzone są w kątach dłuższych od nich, lancetowatych przysadek. Tak jak wszystkie storczyki jest zadziwiająco precyzyjnie przystosowana do zapylania przez owady, którymi u tej rośliny są trzmiele i pszczoły. Jej kwiaty posiadają w centrum tzw. prętosłup powstały ze zrośnięcia pręcików z szyjką słupka i jego znamionami, sześć płatków korony i ostrogę długości 5-10 mm, niewiele krótszą od załazni skręconej o 180°. Płatek korony zwany warzką, który znajduje się poniżej prętosłupa, jest największy i najszerszy (do 14 mm), by stanowić dogodny „ładowisko” dla owadów. Pszczoła lub trzmiel sięgający do ostrogi po nektar muszą dotknąć głową nasady pylników. Woreczki pylnikowe pękają, a całe dwie maczużki pyłku przyklejają się za pomocą tzw. uczepek do głowy owada. Początkowo sterczą pionowo, lecz po chwili, wskutek utraty wilgotności, pochylają się do przodu tak, aby owad, gdy odwiedzi kwiaty innego okazu tego storczyka i sięgnie po nektar, musiał tymi maczużkami dotknąć znamienia słupka i dokonać zapylenia. Owocem jest beczułkowatego kształtu torebka, o długości do 15 mm, zawierająca bardzo liczne i nadzwyczaj małe nasionka. Są one pozbawione substancji zapasowych, a ich rozwój jest możliwy tylko przy pomocy odpowiedniego gatunku grzyba, na którego strzępki muszą one w glebie natrafić. Dlatego storczyki mają tak dużo nasion, które jak pył roznosi wiatr. Nasionko dzięki grzybowi rozwija się w ziemi, co trwa przynajmniej 2 do 5 lat, jako tzw. protokorm. Dopiero po tym czasie pojawiają się pierwsze listki stadium młodocianego.

Liście zdolne do asymilacji wyrosną dopiero w następnych sezonach wegetacyjnych. Toteż okres czasu od nasienia do kwitnienia u kukułki wynosi zwykle kilkanaście lat. **Warunki siedliskowe i fitocenozy.** Rośnie na różnych typach gleb bagiennej i okresowo mocno zawilgoconych. Dlatego spotyka się kukułkę szerokolistną zarówno na łąkach trzęślicowych i młakach niskoturzcowych, jak i w olszynie bagiciennej oraz w olsie. **Rozmieszczenie w Polsce i na świecie.** Występuje w całej Polsce i prawie całej Europie (bez półwyspu Iberyjskiego), a także w Syberii Zachodniej. **Status i zagrożenia.** Od 1983 r. gatunek objęty u nas ochroną ścisłą, zaś na Górnym Śląsku zaliczony do roślin zagrożonych wyginięciem. Na większości łąk, gdzie do niedawna był często spotykany, już wyginął z powodu zbyt intensywnego ich użytkowania. Wymarł też na wielu innych siedliskach wilgotnych, które osuszono.

Przylaszczka pospolita (Przelaszczka trojanek) - *Hepatica nobilis* SCHREB.

Nazwa naukowa. Z języka greckiego *hepar*=wątroba. Drugi człon nazwy jest łaciński, *nobilis*=szlachetny. **Nazwa polska.** Pochodzi od słowa las. W naturze przylaszczkę spotykano zwykle na siedliskach leśnych oraz przyleśnych. Drugi człon nazwy, *pospolita*, pochodzi z czasów, gdy rosła ona w Polsce rzeczywiście pospolicie. Nazwa *trojanek* nawiązuje do trójklapowego kształtu jej liści. **Gwarowa nazwa śląska.** *Podleska* (lub *podleszka*) *modro*, gdyż rośnie w lasach liściastych, a kwiaty ma zwykle niebieskie. **Morfologia i biologia.** Jest rośliną do 20 cm wysoką z krótkim, mocnym kłączem i długoogonkowymi liśćmi, wyłącznie odziomkowymi, wyrastającymi na szczycie kłącza i tworzącymi różyczkę.

Liście skórzaste, w zarysie szerokokoscowate, z trzema szerokimi klapami i wcięciami nie sięgającymi połowy blaszki. Kwitnie zawsze przed rozwojem liści u drzew. W marcu i kwietniu pomiędzy nielicznymi jej zeszłorocznymi liśćmi, gdy jeszcze nie pojawiło się nowe ulistnienie, wyrastają liczne łodyżki, zwane głąbikami - każda z jednym kwiatkiem na szczycie i okółkiem trzech listków tuż pod nim. Zwykle jasnoniebieskoliliowe kwiaty mają średnicę do 25 mm, od 5 do 12 płatków i liczne żółte pręciki w środku. Owocem jest sucha 1-nasienna niełupka z ciałkiem tłuszczowym (elajosomem). Łodyżka z dojrzałym owocem jest zwykle mocno pochylona i dotyka gruntu. Nasionko jest w ten sposób łatwo dostępne dla mrówek, które zabierają je ze sobą, by zjeść pożywny elajosom, a resztę nasionka porzucić, czym ułatwiają roślinie rozprzestrzenianie się. **Warunki siedliskowe i fitocenozy.** Rośnie w lasach liściastych na glebach gliniastych, świeżych i umiarkowanie wilgotnych, brunatnych, zwykle mocno próchnicznych oraz zasobnych w wapń. Jest gatunkiem charakterystycznym klasy mezo- i eutroficznych lasów liściastych zrzucających liście na zimę. **Rozmieszczenie w Polsce i na świecie.** Występuje prawie w całym kraju z wyjątkiem wyższych położeń górskich. Zasięgiem obejmuje niemal całą Europę za wyjątkiem jej najdalej położonych północnych i południowych części. **Status i zagrożenia.** Od 2001 r. podlega częściowej ochronie prawnej. Od wielu wieków przylaszczka była zbierana jako zioło, do celów leczniczych, a także zrywana i przesadzana dla celów zdobniczych. Na licznych stanowiskach wyginęła całkowicie lub rośnie nielicznie. Od średniowiecza uważano, że przypominający kształt wątroby wygląd liści przylaszczki świadczy o jej walorach leczniczych dla tego organu. Jednak w kłączu i korzeniu tej rośliny występują m.in. trujące prozoanemoniny i dlatego obecnie nie ma ona znaczenia leczniczego. Nadal wykorzystuje się ją tylko w homeopatii.